

УДК 1:37.014

А.О. ЯКОВЛЕВ

ФУНКЦІЇ ОСВІТИ: РЕФЛЕКСІЯ РЕАЛІЙ ТА ІДЕАЛІВ СУСПІЛЬСТВА

Яковлев Анатолий Опанасович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії Харківського університету радіоелектроніки

Виявлені функції сучасної освіти і основні канали взаємодії освіти з суспільством. Співвіднесено ідеали суспільства і реальний стан системи освіти в Україні. Охарактеризовано реформи вітчизняної освіти та визначено пріоритетні напрями освітньої політики.

Ключові слова: духовна культура, рефлексія, реформа, традиція, функція освіти,

Выявлены функции современного образования и основные каналы взаимодействия образования с обществом. Соотнесены идеалы общества и реальное состояние системы образования в Украине. Охарактеризованы реформы отечественного образования и определены приоритетные направления образовательной политики.

Ключевые слова: духовная культура, рефлексия, реформа, традиция, функция образования.

Functions of modern education and basic channels of cooperation of education with the society are detected. Ideals of the society and real state of system of education in Ukraine are compared. Reforms of education of the country are characterized and priority directions of educational policy are detected.

Key words: spiritual culture, reflection, reform, tradition, function of education.

© А.О. Яковлев, 2013

Постановка проблеми. Невідворотною перспективою у ХХІ столітті стає життя за умов демократії, ринку і новітніх науково-інформаційних технологій. Все це робить своєрідний виклик освіті, зумовлює потребу її радикальної модернізації у площині забезпечення якісних освітніх послуг та якості освіти.

Проте, стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не задовольняють потреби суспільства. Актуальними завданнями залишаються збереження і поширення кращих традицій національної системи освіти, забезпечення доступності здобуття якісної освіти для всіх громадян та входження вітчизняної системи освіти в освітній і науковий простір Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В освітньому науковому просторі ці нагальні проблеми намагаються вирішувати такі дослідники, як П.С. Аветисян, В.П. Андрущенко, К.В. Астахова, Г.П. Климова, В.Л. Савельев та ін. [1-3]. З метою утвердження стратегії випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки; забезпечення умов для розвитку і самореалізації особистості здійснюється реформування освітніх систем. Ціннісно-сміслові аспекти реформування освіти в Україні розкриваються в працях В.С. Бакірова, В.Г. Кременя, Л. Лисаускене, С.О. Шаронової, С.Г. Шевцова, Є.А. Подольської та інших учених [9-13]. Оцінку процесів і рішень в управлінні сучасною освітою, у подоланні кризи освіти в Україні дають такі автори, як М. Загірняк, Ю. Зінковський, Г. Мірських, В. Зуєв, А. Почтовюк та ін. [5-7]. Однак, бракує філософського аналізу співвідношення ідеалів суспільства і реального виконання освітою своїх функцій, без чого неможливо адекватно оцінити наслідки реформ у галузі освіти та намітити перспективи її модернізації.

Метою дослідження є виявлення функцій су-

часної освіти в контексті рефлексії ідеалів суспільства і реального стану системи освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ХХІ столітті глобалізація, швидка зміна технологій, ствердження пріоритетів сталого розвитку суспільства обумовлюють зростання ролі освіти. Життя в умовах демократії, ринку, інноваційних науково-інформаційних технологій стає реальною перспективою. Усе це робить своєрідний виклик освіті, обумовлює потребу в її радикальній модернізації в площині забезпечення якості освіти.

Основними каналами взаємодії освіти із суспільством є наступні:

1. Об'єктивні процеси суспільства, що відображають як кількісне різноманіття соціальних проблем, так і тенденції якісних змін (глобалізація, інформатизація, демократизація, гуманізація, науково-технічна революція тощо). У ситуації, коли людство помітно змінює орієнтації в напрямку розвитку демократії, підвищення гідності особистості, її культури, національної самоідентифікації, толерантності, особистісного розвитку і самореалізації в умовах ринкових відносин, сприймає їх як ознаки нової світової динаміки, до освіти висуваються нові вимоги. Сучасна взаємодія освіти з культурою у зв'язку з ускладненими соціальними трансформаціями все в більшій мірі обумовлює розуміння її не просто як сфери відтворення суспільства, але і як соціально-керованого середовища. У новому суспільстві освіта з допоміжного засобу підготовки обслуговуючого персоналу для суспільства стає продуктивною силою, здатною виробляти споживчі цінності – знання. Освіта є сферою накопичення людського капіталу, що виявляє себе у духовності, здібностях, працьовитості, знаннях, уміннях і моральності громадян, сфері зайнятості населення, прибуткових довгострокових інвестиціях. Розвиток особистісних рис у сучасної молоді, безумовно,

слід розглядати як стратегічний пріоритет держави, який передбачає безперервність освіти, формування здібностей до саморозвитку, самоствердження, творчості протягом усього життя.

2. Духовна культура суспільства, що виступає в якості зберігача цінностей. Це сфера людської діяльності, що охоплює різні сторони духовного життя людини і суспільства; це продукт «творчої роботи духу над природними умовами» (М. Бердяєв). Духовна культура являє собою: по-перше, духовний світ кожної окремої людини та її діяльність по створенню духовних «продуктів» (творчість учених, письменників, законодавців і т. д.) і, по-друге, самі продукти духовної діяльності, тобто духовні цінності, наукові результати, книги, полотна, закони, звичаї тощо. Духовна культура проявляється через різні форми суспільної свідомості (політичну, правову, моральну, естетичну, релігійну, національну, науку і філософію) і втілюється в мистецтві, літературних, архітектурних та інших пам'ятниках людської діяльності. Підсумком науково-технічного прогресу стали не лише досягнення, але і підміни культури, а точніше заміна культури технократичною цивілізацією, з домінуванням засобів над метою, цілей над сенсом, сенсу над буттям, техніки над людиною.

3. Наукові теорії суспільства, що відображають світоглядні позиції та методологічні підходи до аналізу соціальної реальності, методичні традиції науки. Як сфера людської діяльності, функцією якої є розробка і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність, наука відбиває об'єктивно існуючі закономірності навколишньої дійсності. Наукове знання являє собою духовно-теоретичне знання, що виконує описову, пояснювальну, прогностичну та інші функції. Цілі науки, у загальному вигляді, зводяться до наступного: по-перше, пізнати і пояснити явища навколишнього світу на основі законів, теорій і принципів; по-друге, поліпшити якість життя людей за рахунок застосування останніх наукових досягнень у практиці; по-третє, спрогнозувати майбутнє (у тому числі майбутнє людства) і навчитися певним чином управляти процесами, що відбуваються в реальності.

4. Традиції суспільства, що структурують його, відіграють стабілізаційну або стагнаційну роль, використовуючи менталітет, моральні норми, ритуали [12, с. 118]. Мобільність цій взаємодії надають, насамперед, об'єктивні процеси, що протистоять традиціям суспільства. За рахунок свого прагнення до постійної зміни об'єктивні процеси вступають у протиріччя з традиціями, що мають тенденцію до стагнації. Такі протистояння об'єктивних процесів і традицій призводять, врешті-решт до змін самого суспільства. Ці якісні зміни можна визначити через взаємодію духовної культури суспільства і наукових теорій, оскільки критерієм соціальних змін виступають культурні та інтелектуальні цінності. Цілком справедливо С.О. Шаронова відзначає, що «аналітичними показниками виступає набір цінностей, їх інтерпретація на підставі методології, що визначає світоглядні позиції суспільства на певному етапі історичного розвитку» [12, с. 119].

Визначивши основні канали взаємодії освіти з суспільством (об'єктивні процеси суспільства, духовну культуру, наукові теорії й традиції), спробуємо схематично представити механізм дії рефлексії як функції контролю в освіті.

1) У контексті взаємодії об'єктивних процесів і духовної культури забезпечується збереження і відточування людських цінностей. Інтелектуальна рефлексія виявляє рівень і якість морального і творчого потенціалу суспільства.

2) Об'єднання духовної культури і традицій дозволяє виразити динаміку розвитку суспільства. Інноваційна рефлексія визначає етапи якісних змін, що призводять до трансформацій у свідомості та нормах поведінки людей.

3) На основі взаємодії об'єктивних процесів і наукових теорій формується світоглядна позиція суспільства. Теоретична рефлексія через вірогідність наукових уявлень і реальну практику формує картину світу.

4) Самою консервативною виявляється матриця, в яку входять наукові теорії та традиції, оскільки саме вона здійснює збереження підвалин суспільства. Соціальна рефлексія здійснює зв'язок між науковими методами пізнання і формами людської діяльності.

На основі взаємодії наукових теорій і духовної культури суспільства виникає та інтелектуальна спадщина, на базі якої формується предметно-сутнісне наповнення інституту освіти. У контексті об'єктивних процесів і традицій суспільства формуються соціальні практики [12, с. 119-120].

Усе накопичене різноманіття результатів рефлексії (інтелектуальної, інноваційної, теоретичної, соціальної) стає базою для формування блоків знань, умінь і навичок. Причому завдяки інституту освіти всі вони по каналах взаємодії з суспільством передаються новим поколінням у вигляді відрефлексованих знань і норм поведінки для наступного етапу рефлексії людським співтовариством. При цьому освіта здійснює не тільки соціальний контроль над нормами поведінки, але й інтелектуальний (за нормами знання), і культурний (за цінностями, що сприймаються учнями). Завдяки рефлексії реалій та ідеалів суспільства всі соціальні інститути перебувають під контролем інституту освіти. У той же час завдяки рефлексивній здатності суспільства, інститут освіти також перебуває під контролем усіх інших соціальних інститутів.

З метою виявлення особливостей механізму дії функції рефлексії реалій і ідеалів суспільства розглянемо реформи вітчизняної освіти. Виділимо для цього вихідні дані по періодах.

I. Реформи 1918 р. носили революційний характер: об'єктивні процеси – сильне відставання від західної цивілізації, слабка економіка і влада усередині країни; духовна культура – коливання у визначенні цінностей, пошуки своєї самобутності; наукові теорії – сильна методологічна база та історичні передумови для прориву; традиції – ментальні й структурні уявлення припускали і підтримували передбачувані зміни. У цей період підготовчі курси, робітничі факультети та й самі правила вступу до навчальних закладів були спрямовані на

те, щоб полегшити вступ до ВНЗ представників робітничо-селянської молоді й забезпечити рівність соціальних можливостей усіх класів і соціальних груп [11]. У 1958-59 навчальному році чисельність учнів була вдвічі більшою, ніж у 1914 р., а в середніх спеціальних і вищих навчальних закладах – більш ніж у 20 разів. Формувалася нова еліта. Середні школи були зорієнтовані на підготовку у вищі навчальні заклади. Країна займала одне з перших місць по числу студентів вищих навчальних закладів на 10000 чол. населення. У 1950 році 10% національного доходу країни інвестувалося у розвиток народної освіти. Для порівняння: у США – 4 %) [12, с. 123].

II. Для реформ 1960-х років характерні: об'єктивні процеси – розвинена економіка і влада всередині країни, вихід на провідні позиції світової економіки; духовна культура – чітка ідентифікація цінностей; наукові теорії – нерівномірний розвиток наук, штучне стримування та ігнорування деяких перспективних напрямків наукової думки (генетики, соціології та т. п.); традиції – ментальні й структурні уявлення відповідали існуючому ладу.

Об'єктивні фактори як світового масштабу, так і специфічно радянського характеру (післявоєнна демографічна ситуація, науково-технічна революція, переважно екстенсивний розвиток економіки, зменшення припливу робочої сили з села) сприяли тому, що головним потенціалом цих реформ стали соціальні сили стратифікації. В умовах лібералізації політичного режиму в країні студенти проявляли активність по втіленню у соціальне життя справжніх демократичних принципів. Студентство являло собою передовий загін молоді [11]. Однак зміна політичної атмосфери в 60-ті роки ХХ століття проходила в ситуації, коли матеріальна база явно не встигала за інтенсивним ростом контингенту студентів. У країні, що швидко індустріалізувалася, не вистачало висококваліфікованих кадрів, тому вищі навчальні заклади різко збільшували норми прийому учнів. У 1940-60-ті роки проблема приміщень, оснащення їх необхідним устаткуванням гостро стояла у всіх ВНЗ і технікумах. На одного студента припадало 2-3 кв. метри навчально-виробничих площ при середній нормі 10 кв. м [11 с. 129].

Головним рушійним потенціалом у цей період були цивілізаційні цінності. Вони визначали концепцію трудової школи, її політехнічний напрямок. Ментальні особливості заклали в концепцію єдину ідеологію, рівні можливості в отриманні освіти і патерналістську турботу держави про підростаюче покоління (безкоштовні підручники, харчування, навчання). Однак ця концепція була реалізована тільки до 1977 року. Безкоштовна загальна середня освіта в обсязі 10 років стала можливою тільки в 1970 р., а безкоштовне користування підручниками – в 1977 р. Політехнічний напрямок став потужною базою для розвитку індустрії, фізико-математичних і природничих наук. Розвиток мережі освітніх установ для робітників (робітничих факультетів, підготовчих курсів, шкіл робочої молоді), у першу чергу, було орієнтовано на підняття освітнього рівня вступників до вищих

навчальних закладів. Щоб забезпечити доступ і задекларований пріоритет робочої й сільської молоді при вступі до ВНЗ, було поставлено завдання підтягти масову школу до необхідного рівня знань, що відповідає вищим досягненням науки і техніки [10].

Якщо в попередні десятиліття деякі латентні функції освіти не збігалися з відкрито проголошуваними цілями і завданнями, але реалізовувалися фрагментарно, то в 1990-ті роки закладені раніше тенденції стали все в більшій мірі відрізнятися від задекларованих намірів, вони неначе «вийшли з тіні». Домінуючими виявилися функції соціальної диференціації та соціальної селекції. За допомогою реформ у цей період намагалися нівелювати стратові відмінності, які насправді освіта підтримувала: після школи-восьмирічки діти могли вступати до навчальних закладів по трьох стратегічних напрямках: професійно-технічна установа – технікум – ВНЗ; технікум – ВНЗ; школа – ВНЗ. В результаті склалася селекційна система, яка за допомогою освітніх фільтрів підтримувала ілюзію доступності вищої освіти і сприяла формуванню страт. Наявність страт у безкласовому суспільстві намагалися затушувати акцентуванням суспільної уваги на трудовому вихованні як виробничому навчанні із присвоєнням кваліфікаційних характеристик випускникам середньої школи. По суті школу прирівнювали до робітничого класу, а не до еліти. Проте знання «залізної завіси» викликало необхідність у фахівцях із знанням іноземних мов. Тому стали створюватися школи-інтернати для інтенсивного навчання здібних дітей іноземних мов, причому з викладанням деяких дисциплін іноземними мовами. Запропоновані реформи у галузі виробничої освіти здійснювалися всього з 1961 по 1964 рр. і були анульовані, але зате з 1966 року поглиблено стали вивчатися не тільки іноземні мови, але й інші дисципліни (з'явилися фізико-математичні школи, школи мистецтв і т. п.) [12].

III. Для реформ 1980-х років характерні: об'єктивні процеси – ослаблена економіка і влада всередині країни, певне відставання від лідируючих країн; духовна культура – переоцінка цінностей, пошук і відкриття резервів діючої ідеології; наукові теорії – стагнація наукових досліджень; традиції – ментальні й структурні уявлення не відповідали існуючим реаліям (період «слабкої» влади, відсутність ідейної єдності).

Притаманна радянському суспільству практика «волонтаристичного» планування мала свої результати, з одного боку, надвиробництво фахівців з ряду професій, а з іншого – нестачу фахівців з інших професій. Молодь, що приступала до трудової діяльності, декваліфікувалася: багато працювали не за фахом. Серед тих, що закінчили в 1985-1987 роках вищі навчальні заклади, таких було 41%, середні спеціальні заклади – 59,8%. У тих же групах молоді працювали на посадах робітників або службовців, що не вимагають даного рівня освіти, 8,2% випускників ВНЗ і 22% випускників середніх спеціальних навчальних закладів. По тодішніх підрахунках народному господарству гостро не вистачало 700 тисяч висококваліфікованих робітників для

нових технологій, а підготовлено було у 1988 році 34 тисячі, що становило 4% чисельності випускників професійно-технічних училищ [10, с. 58-59].

В умовах панування тоталітарної ідеології особистості, індивідуальності приділялася роль усього лише «гвинтика» у соціальному механізмі. В результаті проявилася суперечність, пов'язана з відчуженням освіти від інтересів суспільства, від запитів людей. Десятиліття «політехнічної спрямованості», предметно-центристської моделі освіти зробили її відчуженою від реального життя, від соціуму [12].

IV. Для реформ 1990-х років характерні: об'єктивні процеси – розвал економіки і влади усередині країни, сильне відставання від західної цивілізації; духовна культура – пошуки своєї самобутності, свого призначення, коливання у визначенні цінностей; наукові теорії – розпад наукової школи («витікання мізків», відхід наукової інтелігенції в бізнес); традиції – ментальні й структурні уявлення відповідають змінам, що відбуваються.

Дослідження в сфері освіти в 1990-ті роки показали, що в цей період освіта активно трансформується в інструментальну цінність, оволодіння якою стає засобом формування професійного багажу, капіталу знань а також досягнення матеріального благополуччя [3-4; 9; 11].

Практично стала зникати термінальна функція освіти, пов'язана з одержанням знань. Молодь стала більш прагматичною у своєму прагненні використовувати професійну освіту як спосіб досягнення життєвих цілей. Зросла мотивація освіти, пов'язана з її інструментальними функціями: робота, успіх, кар'єра. Збільшилася кількість тих, хто намагається уникнути служби в армії (38,8% молоді). Виросла з 2% до 10% частка молоді, для якої період студентства був безтурботним проведенням часу. Прагнення молодих людей кінця 1990-х будувати різні життєві стратегії та досягати успіху свідчать про підвищення інвестиційної функції освіти. На відміну від попередніх поколінь, студенти не просто соціалізувалися під тиском суспільних трансформацій, а прагнули «змінити світ під себе», незважаючи на внутрішню стратифікацію – різний рівень життя і зіткнення ціннісних позицій [8, с. 42-43].

V. Реформи 2000-х, пов'язані з прагненням України увійти в європейський освітній простір, характеризуються: об'єктивні процеси – кризова економіка, боротьба влади і опозиції, рішучий прорив до західної цивілізації; духовна культура – пошуки своєї національної ідентичності, самобутності; наукові теорії – зменшення наукового потенціалу в комбінації з тенденціями до відродження наукових напрямків; традиції – ментальні й струк-

турні уявлення нерідко вступають у протиріччя зі змінами, що відбуваються, гальмують їх. Приєднавшись до Болонської співдружності у 2005 році, Україна прагне вирішувати наступні завдання підвищення якості освітніх послуг і отримання європейською освітою неспростовних конкурентних переваг, розширення доступу до європейської освіти, формування єдиного ринку праці вищої кваліфікації в Європі, розширення мобільності студентів і викладачів, ухвалення порівнюваної системи ступенів вищої освіти з видачею зрозумілих у всіх країнах Європи додатків до дипломів.

Удосконалення системи освіти та підвищення якості професійної підготовки фахівців в Україні – визначальна соціокультурна проблема, вирішення якої полягає в приведенні освіти у відповідність до нових соціально-економічних вимог, у визначенні пріоритетних напрямів освітньої політики, стратегії та тактики дій відповідно до потреб кожної особистості і суспільства, а також і ресурсів держави. Важливо розробляти освітні програми, необхідні для послідовного економічного і соціального розвитку суспільства, а також індивідуального, культурного самовиявлення особистості в суспільстві.

Висновки. Визначення основних каналів взаємодії освіти з суспільством (об'єктивних процесів суспільства, духовної культури, наукових теорій і традицій) дозволило схематично представити механізм дії рефлексії як функції контролю в освіті. Інтелектуальна рефлексія виявляє рівень і якість морального і творчого потенціалу суспільства, інноваційна – визначає етапи якісних змін, що призводять до трансформацій у свідомості та нормах поведінки людей. Теоретична рефлексія через вірогідність наукових уявлень і реальну практику формує картину світу, а соціальна рефлексія здійснює зв'язок між науковими методами пізнання і формами людської діяльності.

В якості основних напрямів реформ у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. ми визначаємо демократизацію системи навчання і виховання, гуманітаризацію і гуманізацію процесу освіти, комп'ютеризацію, а також інтернаціоналізацію процесу освіти. У зв'язку з цим уважного вивчення вимагає логіка формування освітньої політики. На відміну від попереднього реформування освіти на всьому пострадянському просторі, спрямоване на зміну змісту і методів навчання, реформування сучасної освіти в Україні стосується функціонування освіти в цілому і усіх її компонентів. Відповідно, і національна освітня політика повинна спиратися на орієнтири майбутнього суспільства і усвідомлено орієнтуватися на випередження соціальних реформ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аветисян П. С. Европеизация образования как инновационный фактор формирования единого образовательного пространства СНГ [Электронный ресурс] / П. С. Аветисян. – Режим доступа: http://www.rau.am/downloads/Vestnik2_07/avetisyan.pdf.
2. Андрущенко В. П. Образовательная политика (обзор повестки дня) [Текст] / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельев. – К. : МП Леся, 2010. – 404 с.
3. Астахова Е. В. Гуманитаризация образования в условиях дегуманизации общества: противоречия, требующие осмысления [Текст] / Е. В. Астахова // Вчені записки Харківськ. гуманіт. ун-ту «Народна українська академія». – Х.,

2011. – Т. 17. – С. 23-30.
4. Выпускник вуза в современном социокультурном пространстве : монография [Текст] / под общ. ред. Е.А. Подольской ; [авт. кол.: Е.А. Подольская и др.]. – Харьков : Изд-во НУА, 2011. – 416 с.
 5. Загірняк М. Оцінка процесів і рішень в управлінні сучасним університетом [Текст] / М. Загірняк, А. Почтовюк // Вища школа. – 2010. – № 7-8. – С. 11-17.
 6. Зінковський Ю. Імператив трансформації сучасної освітньої парадигми [Текст] / Ю. Зінковський, Г. Мірських // Вища школа. – 2010. – № 3-4. – С. 36-43.
 7. Зуев В. Криза освіти: український контекст [Текст] / В. Зуев, В. Зуева // Вища освіта України. – № 2. – 2010. – С. 7-13.
 8. Константиновский Д. Л. Неравенство и образование. Опыт социологических исследований жизненного старта российской молодежи (1960-е годы – начало 2000-х) [Текст] / Д. Л. Константиновский. – М.: ЦСП, 2008. – 552 с.
 9. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
 10. Лисаускене М. Новое поколение российского студенчества [Текст] / М. Лисаускене // Высшее образование в России. – 2005. – № 10. – С. 41-47.
 11. Подольская Е.А. Студент в контексте социальных преобразований второй половины XX века [Текст] / [Е.А.Подольская] // Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций : моногр. / под общ. ред. В. И. Астаховой. – Харьков: Изд-во НУА, 2010. – Разд. 3. – С. 142-192.
 12. Шаронова С. А. Универсальные константы института образования – механизм воспроизводства общества: Монография [Текст] / С. А. Шаронова. – М.: Изд-во РУДН, 2004. – 357 с.
 13. Шеховцов С.Г. Новая университетская образовательная модель. Главные противоречия и некоторые обоснования / С.Г. Шеховцов // Через формы к смыслам: О новой университетской образовательной модели [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.yuri-afanasiev.ru/forms/model.html>.